

ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ ДІТЕЙ-СИРІТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ: А. МАСЛОУ І А. МАКАРЕНКО

У статті розглянуто засоби задоволення потреб дитини в досвіді роботи А.С. Макаренка і ресурси сучасної системи влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в контексті теорії потреб А. Маслоу; визначено особливості та перспективи запозичення та впровадження виховної системи А.С. Макаренка в практику роботи сучасних інтернатних установ.

Актуальність вивчення досвіду А.С. Макаренка в площині допомоги дітям, позбавленим батьківського піклування визначається необхідністю запозичення розробленої й апробованої вченим ефективної системи виховання в колонії ім. М. Горького в практику сучасних закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Варто зауважити, що аналізуючи історичні етапи розвитку форм державної опіки безпритульних дітей, нами було встановлено унікальність досвіду А.С. Макаренка. Ця унікальність полягає в тому, що хоча явище дитячої безпритульності масово існує в Україні впродовж довгих років, досі не існує дієвих засобів його подолання, окрім досвіду А.С. Макаренка та В.М. Сороки-Росинського. Результати організованої ними виховної діяльності набули поширення серед сучасників, постійно вивчаються і досліджуються з метою модернізації, апробування, запозичення та втілення в сучасний виховний процес. Особливої актуальності ці педагогічні надбання набули у новітній Україні, коли чисельність бездоглядних і безпритульних дітей знову сягнула значних розмірів.

Сьогодні науковці активно займаються вивченням різних аспектів улаштування та виховання соціальних сиріт. А саме, історичні реалії подолання дитячої безпритульності в 20-х рр. ХХ ст. вивчають В.Є. Виноградова-Бондаренко, А.Г. Зінченко, О.І. Анатольєва, О.С. Парашевіна та ін. Наслідки Великої Вітчизняної війни в аспекті проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності досліджують Ю.В. Василькова, Т.А. Василькова, Г.А. Кудрявцева, Ф.А. Мустаєва, Г.В. Орлова, В.П. Покась та ін. Сучасний етап вивчення соціального сирітства характеризується широкими науковими дослідженнями як особистості і поведінки цієї категорії дітей (С.В. Воронова, І.В. Дубровіна, О.І. Захарченко, В.Ф. Кондратишко, Н.І. Карасєва, Й. Лангемейор, З. Матейчик, В.С. Мухіна, А.М. Прихожан, А.Г. Рузька, П.П. Середа, Н.Н. Тостих), так і моніторингом закладів для їх утримання (О.Г. Антонова-Турченко, Л.С. Волинець, В.М. Галузинський, Л.А. Девіс, І.Б. Іванова, Л.В. Канішевська, Б.С. Кобзар, Н.М. Комарова, С.П. Нечай, Є.П. Постовойтов, І.В. Пеша, І.Н. Смородіна, Т.В. Шатохіна). Також розвиток науки здійснюється в напрямку визначення інноваційних форм опіки над такими дітьми, максимально наближеними до сімейних (С. Бадора, Г.М. Бєвз, М.О. Дубровська, Т.Ю. Зайцевська, В.К. Зарецький, С.Н. Книш, С.В. Коношенко, Г.М. Лактионова, Д.К. Мажець, Н.Ю. Максимова, В.Н. Ослон, Є.П. Постовойтов, І.В. Пеша, О.О. Романовська, А.Б. Холмогорова, М. Шерер, В.С. Яковенко).

Однак залишаються мало вивченими питання педагогічних умов запозичення вже існуючого ефективного досвіду роботи з безпритульними дітьми. Тому метою нашої статті став аналіз можливостей задоволення базових потреб дітей, розкритих у теорії і практиці роботи А.С. Макаренка.

Аналізуючи порушення виконання сімейних функцій як передумову виходу дітей на вулицю [1] ми прийшли до висновку, що проблему визначення функцій сім'ї слід розв'язувати, уточнивши, які саме потреби, що нею задовольняються, будуть першочерговими (потреби суспільства, соціальних груп, самої сім'ї, окремих членів). Цікавим висновком є те, що кожна потреба, яка задовольняється родиною, може бути задоволена й без неї, але лише сім'я дозволяє задовольнити їх у комплексі, котрий не може бути подрібненим, розподіленим між іншими людьми чи суспільними інститутами.

Таким чином, можна висунути припущення про те, що досвід А.С. Макаренка був ефективним, оскільки, як і сім'я, комплексно задовольняв усі потреби дитини. Перевіримо цю гіпотезу шляхом теоретичного аналізу текстів А.С. Макаренка, та проектування його на піраміду потреб Маслоу.

Загалом, соціально-педагогічну роботу часто розглядають як діяльність, покликану забезпечити відповідність потреб людини та ресурсів різних соціальних систем, поліпшення взаємодії людини з її фізичним і соціальним оточенням [2]. Тобто розглядають спеціально організовані дії працівників соціальної сфери по задоволенню основних фізіологічних, соціальних, духовних потреб клієнта. Тому оцінювання кризового стану клієнта може здійснюватися як аналіз його особистісних потреб – від фізіологічних до когнітивних, а також потреби в самоактуалізації.

Нами був проведений аналіз потреб безпритульних дітей як клієнтів соціально-педагогічної діяльності; а також можливості забезпечення цих потреб у виховній системі А.С. Макаренка. У своїй роботі рухатимемося від найнижчих до найвищих потреб за А. Маслоу: фізичні потреби; потреба самореалізації; емоційні потреби; потреби позитивного самоприйняття.

Стан задоволення фізичних потреб вихованців закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в сучасній Україні можна вважати задовільним. Це підтверджується постійним зростанням державних виплат до вказаної сфери; зростанням ролі третього сектора – тобто достатньо активною діяльністю громадських організацій по наданню добровільної допомоги установам і дітям; державним моніторингом рівня забезпеченості інтернатних закладів. Однак, психолого-педагогічні дослідження вихованців закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування свідчать про уповільнений темп фізичного та психічного розвитку розглядуваної категорії дітей. На нашу думку, це викликано низьким рівнем задоволення (тобто фрустрацією) однієї із базових фізичних потреб дитини – материнської любові, сенсорних відчуттів, рухової активності, обмеженості соціального середовища розвитку дитини, що в науковій літературі називається терміном "депривація". Таким чином, не можна вважати повністю задоволеними фізичні та біологічні потреби вихованців сучасних закладів опіки у зв'язку з неможливістю забезпечити їм нормальний фізичний розвиток. Якщо говорити про досвід задоволення фізичних потреб вихованців А.С. Макаренка, то тут варто відзначити декілька факторів. З одного боку, депривація має тим незворотніший характер, чим раніше дитина потрапляє до закритої установи; оскільки до колонії потрапляли переважно діти шкільного віку, то ця проблема стояла менш гостро. Крім того, вже під час перебування в колонії, А.С. Макаренку вдавалося зменшувати сенсорну депривацію дітей за рахунок постійної зміни діяльності, розширення меж функціонування закладу, залучення дітей до активної участі в житті установи, поїздок до міста, тощо – тобто урізноманітнення сенсорних відчуттів вихованців. З іншого боку, хоча в житті колонії були часи, за яких потреби вихованців у їжі та теплі мало задовольнялися, але це було відображенням стану тогочасного суспільства. Як доведено в роботі С.А. Козлової, існує закономірність: сильні особистісно значимі переживання активізують процес соціалізації особистості [3: 16], тобто такі переживання давали дітям відчуття приналежності до групи, що також допомагало долати депривацію.

Крім того, сьогодні залишаються невідомими факти подальшої життєдіяльності за межами виховної установи колишніх вихованців колонії ім. М. Горького. Це є важливим з боку оцінки ефективності даного досвіду, оскільки серед найважливіших наслідків материнської депривації учені виділяють неможливість подальшої самореалізації вихованців у сімейній та інтимній сферах.

Наступним, більш високим, щаблем потреб виступає потреба в самореалізації, що характеризується активною участю особистості в таких сферах життєдіяльності, як освіта, відпочинок, релігія, отримання естетичного задоволення, тощо. Сучасна система утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування переважно задовольняє усі перераховані потреби дітей, окрім релігійної самореалізації, оскільки законодавством України проголошено розмежування релігійного і світського виховання. Відсутність у вихованців можливості релігійної самореалізації (за власним вибором або національністю) може бути одним із факторів виникнення в дітей проблем морального характеру. У запропонованій А.С. Макаренком системі також був відсутній релігійний чинник. Однак, на нашу думку, його було замінено ідейним вихованням майбутнього громадянина СРСР. Так, у колонії існувала піонерська та комсомольська організації, на які, в тому числі, було покладено функції контролю за моральним станом дітей. Таким чином, у світлі сьогодення важливим є створення та участь вихованців закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в дитячих та релігійних організаціях за інтересами. Крім того, у зв'язку зі спрямованістю державної політики на полікультурне виховання громадян України, актуальною є проблема задоволення релігійних потреб дітей залежно від їх походження та прагнень.

Наступна група розглядуваних нами потреб – емоційні потреби в любові, почутті потрібності, дружбі, відчутті приналежності. Незадовільний стан задоволення цієї групи потреб вважається дослідниками інтернатних установ в Україні та за кордоном провідною причиною відхилень у особистості та поведінці дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. На думку польської вченої С. Бадори "середовищем, що сприяє здоровому і погідному дитинству, є досвід любові, безпеки й приязні, а також усіх зв'язків, які служать їх існуванню" [4: 101]. Специфікою цієї групи потреб є те, що її неможливо профінансувати або зобов'язати, вона є результатом особистісної готовності спеціалістів до роботи в зазначеній групі закладів. Задля покращення ситуації, що склалася, в Україні проводиться реформування системи державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: розформовуються крупні інтернатні установи, поширюється

мережа дитячих будинків сімейного типу, пропагується та заохочується усиновлення та встановлення опіки над дітьми фізичними особами.

А.С. Макаренко по-іншому підійшов до розв'язання поставленої проблеми: ці потреби зміг задовольнити колектив. Принципи розробленого вченим колективного виховання дітей дозволяють їм відчутти приналежність до певної соціальної групи, реалізувати потреби в почутті потрібності, належності, дружби і любові.

Найвищими, за А. Маслоу, потребами особистості є позитивне самоприйняття, яке формується на основі ідентичності, самоповаги, впевненості в собі. Дослідження психологів свідчать про неадекватність самооцінки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського виховання, які проживають в інтернатних установах. Така ситуація є наслідком незадоволення всіх груп попередньо розглянутих потреб та відсутності значущих близьких, які надавали б позитивний зворотний зв'язок дитині. Однак у колонії ця потреба задовольнялася декількома факторами: участю дітей у різноманітній робочій діяльності, що давало можливість самовизначитися, забезпечувало рефлексію своїх здібностей та властивостей характеру, зумовлювало дію механізмів самоідентифікації вихованців; існування дієвої системи заохочення та інституту командирів, ідей колективізму надавало можливість здійснювати корекцію самооцінки дітей, виховувало їх самоповагу, тощо. Таким чином, цей досвід можна перенести на діяльність сучасних закладів державного влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. С.А. Козлова наголошує на необхідності при ознайомленні дітей із соціальним світом формувати не лише знання, а й ставлення до себе, до інших людей, до подій соціального життя; створювати умови для активного залучення її до соціальної дійсності. Це дозволяє підвищити особистісну значимість для нового покоління того, що відбувається навколо. Одночасно уточнюються знання, корегуються та формуються оцінки, виробляються підходи до узагальненої системи поглядів, переконань, тобто закладаються основи світорозуміння та світогляду [3: 41].

Результати аналізу задоволення потреб дітей, позбавлених батьківського піклування в теорії та практиці А.С. Макаренка узагальнені нами в табл. 1.

Таблиця 1.

Ресурси задоволення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування

Рівень	Потреби	Ресурси виховної системи А.С. Макаренка	Сучасні ресурси
1	Фізичні	Постійна зміна діяльності, розширення меж функціонування закладу, залучення дітей до активної участі в житті установи, поїздок до міста	Моніторинг задоволення фізичних і біологічних потреб дітей; участь третього сектору
2	Освітньо-виховні	Активна діяльність піонерської та комсомольської організацій; достатній рівень освіти	Діяльність різних соціальних інститутів
3	Емоційні	Колективне виховання	Розформування інтернатних закладів, поширення ДБСТ, пропагування усиновлення та опіки
4	Духовні	Участь дітей у робітничій діяльності; існування системи заохочення; інститут командирів	Введення психологічного і соціально-педагогічного супроводу вихованців

Таким чином, саме спроможність того чи іншого соціального інституту забезпечити задоволення потреб дитини є визначальною умовою педагогічного потенціалу установи: "ефективне виховання можливе лише там, де наявні життєво необхідні структури праці, пізнання, спілкування, що задовольняють безпосередні потреби дитини" [5:11].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Павлик Н.П. Сімейна дезадаптація як чинник виникнення дитячої безпритульності // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці: Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ, 2005. – 83-87.
2. Соціальна робота: В 3 ч. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2004. – Ч. 1. – 166 с.
3. Козлова С.А. Теория и методика ознакомления дошкольников с социальной действительностью: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр "Академия", 1998. – 160 с.
4. Бадора С. Теорія і практика опікунського виховання в Польщі. – Івано-Франківськ, 2000. – 300 с.
5. Пеша І.В. Соціальне становлення дітей в дитячих будинках сімейного типу: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – К., 2000. – 20 с.

6. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: Рад. шк., 1990. – 215 с.

Матеріал надійшов до редакції 14.04. 2008 р.

Павлик Н.П. Удовлетворение потребностей детей-сирот и детей, лишенных родительского попечительства: А. Маслоу и А. Макаренко.

В статье рассмотрены средства удовлетворения потребностей ребенка в опыте работы А.С. Макаренко и ресурсы современной системы воспитания детей-сирот и детей, лишенных родительского попечительства в контексте теории потребностей А. Маслоу; определены особенности и перспективы внедрения воспитательной системы А.С. Макаренко в практику работы современных интернатных учреждений.

Pavlyk N.P. The Satisfaction of Needs of Orphans and Children Deprived of Parents' Care: A. Maslow and A. Makarenko.

The article deals with the means of child's needs satisfaction in the experience of A.S. Makarenko and the recourses of modern educational system of breeding orphans and children deprived of parents' care in the context of needs theory of A. Maslow; the peculiarities and perspectives of A.S. Makarenko educational system introduction into the work practice of modern educational establishments are defined.